

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.1

Михайло Гузела
Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ ЯК САМОСТІЙНИЙ РІЗНОВИД ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПІДСТАВИ ТА МЕТА ЗАСТОСУВАННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2020.27.194>

© Гузела М., 2020

Стаття присвячена проблемі мети та підстав застосування запобіжних заходів як різновиду заходів забезпечення кримінального провадження в системі заходів процесуального примусу в кримінальному процесі. Зокрема, для визначення сутності мети та підстав застосування запобіжних заходів наводиться теоретичний аналіз наукових позицій окремих вчених-процесуалістів стосовно мети та підстав застосування запобіжних заходів в кримінальному процесі, а також аналізуються норми чинного в Україні кримінального процесуального законодавства, які закріплюють підстави застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

Необхідність у застосуванні запобіжних заходів як заходів забезпечення кримінального провадження встановлюється виключно з урахуванням усіх ситуацій, які склалися під час досудового розслідування, з одночасним виділенням підстав для застосування зазначених заходів. Співставлення підстав застосування запобіжних заходів з усіма обставинами справи дозволяє зробити висновок про необхідність застосування такого певного виду запобіжного заходу у кожному конкретному випадку. Таким чином, немає необхідності у застосуванні запобіжних заходів як заходів забезпечення кримінального провадження, якщо той самий результат може бути досягнутий за допомогою інших непримусових процесуальних засобів (в цьому разі – інших заходів забезпечення кримінального провадження).

Зазначення у законі мети застосування цих заходів вимагає від компетентного органу діяти у кожному конкретному випадку відповідно до ситуації, яка склалася. Особа, яка приймає рішення, використовує зазначені у законі критерії необхідності застосування запобіжних заходів для оцінки юридичного значення фактичних даних, виходячи з яких вона має прийняти рішення.

Констатовано, що підстави застосування запобіжних заходів – це встановлені, оцінені і закріплені у процесуальному порядку слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом конкретні фактичні дані, які відповідають критеріям, визначеним у меті їх застосування.

Ключові слова: запобіжні заходи, заходи процесуального примусу, заходи забезпечення кримінального провадження.

Постановка проблеми. Сьогодні в державі відбувається процес становлення кримінального процесуального законодавства. Тому однією з основних проблем кримінальної процесуальної науки сьогодні є проблема застосування процесуального примусу в кримінальному провадженні. При цьому, на чільне місце висувається проблема застосування в кримінальному процесі такого виду заходів процесуального примусу і заходів забезпечення кримінального провадження, як запобіжні заходи, і, зокрема, проблема мети та підстав їх застосування в кримінальному провадженні.

Аналіз дослідження проблеми. Вагомий внесок у дослідження проблем процесуального примусу в процесі здійснення кримінального провадження, зокрема, запобіжних заходів, внесли ціла низка вітчизняних та зарубіжних науковців в сфері кримінального процесу, зокрема Ю. П. Аленін, Ю. М. Грошевой, О. М. Гумін, В. С. Зеленецький, А. В. Іщенко, П. С. Елькінд, Є. Г. Коваленко, І. Г. Кириченко, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, Л. М. Лобойко, О. Р. Михайленко, А. В. Молдаван, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, С. М. Смоков, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, В. М. Тертишник, О. Г. Шило тощо.

Мета статті полягає у дослідженні сутності мети та підстав застосування запобіжних заходів як окремого різновиду заходів забезпечення кримінального провадження в системі заходів кримінального процесуального примусу.

Виклад основного матеріалу. Будь-який запобіжний захід як захід забезпечення кримінального провадження може бути реалізований в процесі кримінального провадження лише за наявності ситуації, яка обумовлює необхідність його застосування. Наявність або відсутність такої ситуації у кожному конкретному випадку визначається даними про фактичні обставини, з якими закон пов'язує застосування того чи іншого запобіжного заходу. Фактичні дані, які свідчать про наявність ситуації, що обумовлює необхідність застосування певного виду запобіжного заходу, є підставами для його застосування [2, с. 43].

Необхідність у застосуванні запобіжних заходів як заходів забезпечення кримінального провадження встановлюється виключно з урахуванням усіх ситуацій, які склалися під час досудового розслідування, з одночасним виділенням підстав для застосування зазначених заходів. Співставлення підстав застосування запобіжних заходів з усіма обставинами справи дозволить зробити висновок про необхідність застосування такого певного виду запобіжного заходу у кожному конкретному випадку. Таким чином, можна погодитися з науковою позицією про те, що немає необхідності у застосуванні запобіжних заходів як заходів забезпечення кримінального провадження, якщо той самий результат може бути досягнутий за допомогою інших непримусових процесуальних засобів [3, с. 57] (в цьому разі інших заходів забезпечення кримінального провадження).

З позиції проф. В. М. Тертишника, основною фактичною підставою обрання запобіжного заходу в процесі кримінального провадження є наявність неспростовних доказів вчинення обвинуваченим (підозрюваним) кримінально-караного діяння [4, с. 394]. Таке твердження лише ще раз підкреслює, що застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи, можливе тільки у зв'язку з кримінальним провадженням щодо цієї особи.

Кримінальний процесуальний закон розділяє підстави застосування запобіжних заходів і наявність ознак кримінального правопорушення. Так, наприклад, у ст. 196 КПК України зазначено, що в ухвалі про застосування запобіжного заходу зазначаються, поряд з іншими даними, відомості про кримінальне правопорушення (його суть і правову кваліфікацію із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність), у якому підозрюється чи обвинувачується особа, обставини, які свідчать про існування ризиків, передбачених ст. 177 КПК, запобіжний захід і підстави його обрання.

Застосування запобіжних заходів викликається різними даними, які свідчать про можливе існування обставин, які потребують попередження або встановлення. Такими даними можуть бути дані про особу, про поведінку особи до і після вчинення кримінального правопорушення, про

спосіб і наслідки вчиненого кримінального правопорушення тощо. Названа особливість відповідає одному з способів нормативного визначення юридичної значущості фактичних даних, на яких наголошує С. В. Курильов. За такого способу у правовій нормі лише непрямо встановлюється значущість конкретних життєвих випадків шляхом посилання на певні критерії. Безпосереднє ж визначення їх юридичної значущості надано правозастосовчим органам [5, с. 57–61].

Питання про можливість прийняття рішень у кримінальному процесі, зокрема і про застосування запобіжних заходів на підставі імовірності є дискусійним. У літературі зустрічаються думки про те, що усі процесуальні акти мають відображати істину, що рішення про застосування запобіжних заходів повинні мати достовірний характер [6, с. 58].

Метою застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі є:

- 1) забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків;
- 2) запобігання спробам (звідси – запобіжні заходи):
 - переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду;
 - знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
 - незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;
 - перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
 - вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується (ч. 1 ст. 177 КПК).

Зазначення у законі мети застосування цих заходів вимагає від компетентного органу діяти у кожному конкретному випадку відповідно до ситуації, яка склалася. Особа, яка приймає рішення, використовує зазначені у законі критерії необхідності застосування запобіжних заходів для оцінки юридичного значення фактичних даних, виходячи з яких вона має прийняти рішення.

Таким чином, підстави застосування запобіжних заходів – це встановлені, оцінені і закріплені у процесуальному порядку слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом конкретні фактичні дані, які відповідають критеріям, визначеним у меті їх застосування.

Законом передбачено, що слідчий суддя, суд відмовляють у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу обставини, є достатніми для переконання що жоден інший запобіжний захід не може бути застосований і не може запобігти доведеним під час розгляду ризику (чи ризикам) (ч. 3 ст. 177 КПК).

Варто зазначити, що підстави застосування запобіжних заходів не можна ототожнювати з умовами їх застосування. Сам факт вчинення злочину, наявність підозри або обвинувачення не можна вважати ні самостійними підставами для обрання запобіжного заходу, ні, тим більше, – складовими її частинами. Такий розподіл підстав і умов застосування запобіжних заходів вбачається і зі змісту деяких норм КПК України [1; 8]. Так, відповідно до ст. 203 КПК, запобіжний захід скасовується після закінчення строку дії ухвал про обрання запобіжного заходу, ухвалення виправдувального вироку чи закриття кримінального провадження. У ст. 178 КПК України тяжкість вчиненого злочину виступає не як підстава застосування запобіжних заходів, а лише як обставина, яка враховується при їх обранні. У ст. 196 КПК, яка визначає зміст рішення про застосування запобіжного заходу, встановлюється, що у постанові (ухвалі) зазначається відповідна стаття КК, тобто головна умова, а потім підстави обрання запобіжного заходу.

Не зайвим буде згадати, що запобіжний захід має обиратися винятково з метою забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, зокрема, для забезпечення виконання покладених на нього процесуальних обов'язків, передбачених ч. 7 ст. 42 та іншими нормами КПК України. Щоб запобігти спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи предметів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж

провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується [1].

Застосування запобіжного заходу з будь-якою іншою метою, наприклад, з метою покарання особи за кримінальне правопорушення, з метою добитися показань стосовно її причетності до кримінального правопорушення тощо неприпустиме. Його застосування в жодному разі не має залежати від того, визнає підозрюваний, обвинувачений свою вину у вчиненні кримінального правопорушення чи не визнає [7, с. 328].

Стосовно ж наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення як загальної складової підстави застосування запобіжного заходу, то її варто розуміти як наявність так званої “розумної підозри”, тобто, добросовісного і такого, що ґрунтується на сукупності наявних на цей момент доказів припущення про вчинення цією особою кримінального правопорушення.

Виходячи з аналізу і вивчення слідчо-судової практики, досить часто застосування запобіжного заходу, зокрема, тримання під вартою, нерідко обґрунтовується даними про неодноразову неявку підозрюваного, обвинуваченого, доставляння його приводом. Погоджуємося з твердженням, що таке розуміння підстави застосування запобіжного заходу не ґрунтується на законі [9]. Якщо відсутні дані про можливе ухилення підозрюваного, обвинуваченого від слідства, якщо його неявки не викликані прагненням сховатися від органів розслідування, то у такому разі може бути застосований тільки привід.

Висновки. Таким чином, дослідження окремих наукових позицій та аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України [1] дає нам можливість акумулювати наступні загальні правила застосування запобіжних заходів. Зокрема: 1) запобіжний захід може бути застосовано під час досудового розслідування тільки на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором; 2) при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, крім підстав, зазначених у ст. 177 КПК України, враховують також інші обставини, зокрема, тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюють або обвинувачують особу; її вік, стан здоров'я; сімейний і матеріальний стан; вид діяльності; місце проживання та інші обставини, що її характеризують (ст. 178 КПК України); 3) запобіжний захід може бути обраний тільки слідчим суддею; 4) запобіжний захід не може бути суворішим, ніж покарання за статтею, за якою особу обвинувачують (наприклад, тримання під вартою застосовують до раніше не судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років – ч. 2 п. 4 ст. 183 КПК України); 5) запобіжний захід застосовується тільки щодо належного суб'єкта (наприклад, запобіжні заходи не застосовуються щодо неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності); 6) щодо однієї особи може бути застосовано тільки один запобіжний захід. Однак, це не заперечує можливості одночасного застосування іншого заходу забезпечення кримінального провадження (наприклад, обвинуваченого, щодо якого обрано особисте зобов'язання, можна усунути від посади, яку він обіймає); 7) клопотання про продовження строку тримання під вартою має право подати прокурор, слідчий за погодженням з прокурором не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою; 8) запобіжний захід скасовують або замінюють, якщо немає необхідності в раніше обраному заході; 9) ухвала слідчого судді, суду про обрання будь-якого запобіжного заходу припиняє свою дію негайно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та., 1978. 136 с.
3. Михайлов А. И. Отдельное поручение следователя. М.: Юрид. лит., 1971. С. 57.
4. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 1999. С. 394.
5. Курылёв С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии. Минск : Изд-во БГУ, 1969. С. 57–61.
6. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. Воронеж, 1975. С. 58.
7. Лобойко Л. М.

Кримінально-процесуальне право : навч. посіб. К. : Істина., 2007. С. 328. 8. <https://oc.mk.court.gov.ua/sud1420/20/880/1105>. 9. <https://www.shatarska.in.ua/11zapobizhnizaxodiixvidimetaipidstavizastosuvannya>.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. 2. Kornukov V. M. *Mery protsessualnoho prynuzhdeniya v uholovnom sudoproizvodstve*. [Measures of procedural coercion in criminal proceedings]. Saratov: Yzd-vo Sarat. un-ta., 1978. 136 p. 3. Mykhailov A. Y. *Otdelnoe poruchenye sledovatel'ia* [A separate order from the investigator]. M. : Yuryd. lyt., 1971. P. 57. 4. Tertyshnyk V. M. (1999). *Kryminalno-protsesualne pravo Ukrainy*. [Criminal procedural law of Ukraine] : Navch. posibnyk. K. : Yurinkom Inter., 1999. P. 394. 5. Kuryliov S. V. *Osnovy teoryi dokazyvaniya v sovetskom pravosudii* [Fundamentals of the theory of proof in Soviet justice]. Mynsk : Yzd-vo BHU, 1969. P. 57–61. 6. Kovryha Z. F. *Uholovno-protsessualnoe prynuzhdenye* [Criminal procedural coercion]. Voronezh, 1975. P. 58. 7. Loboiko L. M. (2007). *Kryminalno-protsesualne pravo*. [Criminal procedural law of] : Navch. posibnyk. K. : Istyna. P. 328. 8. <https://oc.mk.court.gov.ua/sud1420/20/880/1105>. 9. <https://www.shatarska.in.ua/11zapobizhnizaxodiixvidimetaipidstavizastosuvannya>. <https://www.shatarska.in.ua/11zapobizhnizaxodiixvidimetaipidstavizastosuvannya>.

Дата надходження: 16.06.2020 р.

Mykhailo Huzela

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Department of Criminal Law and Procedure
Ph. D., Assoc. Prof.

PREVENTIVE MEASURES AS AN INDEPENDENT VARIETY OF MEASURES TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS: THE GROUNDS AND PURPOSE OF APPLICATION

The article is devoted to the problem of the purpose and grounds for the application of precautionary measures as a kind of measures to ensure criminal proceedings in the system of measures of procedural coercion in criminal proceedings. In particular, to determine the essence of the purpose and grounds for the application of precautionary measures provides a theoretical analysis of the scientific positions of individual scholars proceduralists on the purpose and grounds for the application of precautionary measures in criminal proceedings, and analyzes the current criminal procedure legislation in Ukraine, which establish the grounds for the application of applicable measures in criminal proceedings.

The need to establish precautionary measures as measures to ensure criminal proceedings is established exclusively taking into account all the situations that arose during the pre-trial investigation, with simultaneous consideration. Comparing the grounds for taking precautionary measures with all the circumstances of the case allows us to conclude that it is necessary to apply such a certain type of precautionary measure in each case. Thus, there is no need to establish precautionary measures as measures to ensure criminal proceedings, if the same result can be achieved through other non-coercive procedural means (in our case – other measures to ensure criminal proceedings).

The designation in the law of the purpose of these measures requires the competent authority to act in each case in accordance with the situation. The decision-maker uses the criteria specified in the law for the need to take precautionary measures to assess the legal significance of the factual data on the basis of which he must make a decision.

It is stated that the grounds for the imposition of precautionary measures are established, evaluated and fixed in the procedural order by the investigator, the prosecutor, the investigating judge, the court, specific factual data, and their facts.

Key words: precautionary measures, measures of procedural coercion, protection of criminal proceedings.